

УДК 316.614.4 – 057.875

DOI: <https://doi.org/10.33120/popp-Vol24-Year2021-77>

Жадан Ірина Василівна

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,
завідувач лабораторії психології політичної поведінки молоді
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,
м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0001-5274-574X

Iryna_zhadan@ukr.net

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА СЕРЕДОВИЩА ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДІ

Актуальність досліджуваної проблеми визначається соціальним запитом на створення освітнього середовища, максимально наближеного до стандартів безпечного і сприятливого для розвитку громадянської компетентності молоді.

Метою представлено дослідження було виявлення особливостей впливу інформаційної безпеки середовища на розвиток громадянських компетентностей молоді.

Методи дослідження: для визначення особливостей когнітивних настановлень молоді застосовувалась авторська версія методики семантичного диференціала; для виявлення особливостей впливів соціального середовища на розвиток когнітивних настановлень – авторський опитувальник; для з'ясування зумовленості громадянських компетентностей молоді особливостями когнітивних настановлень – методи кореляційного та кластерного аналізу. Виокремлено два рівні аналізу зумовленості розвитку громадянської компетентності молоді: 1) ступінь сформованості когнітивних настановлень, які забезпечують здатність протидіяти негативним інформаційним впливам; 2) відповідність впливів соціального середовища вимогам безпеки.

За результатами дослідження виявлено особливості когнітивних настановлень майбутніх педагогів на критичний аналіз ситуації, раціональне оцінювання інформації, рефлексивний аналіз ситуації. Визначено показники громадянських компетентностей, які утворюють кластери з показниками когнітивних настановлень. Виявлено тенденції щодо зумовленості розвитку ціннісних, мотиваційних та ставленневих компонентів громадянської компетентності рівнем сформованості когнітивних настановлень особистості на раціональний аналіз інформації, критичний аналіз ситуації та рефлексію.

Зроблено **висновок** про те, що соціальне середовище загалом і освітнє зокрема не сприяють належним чином розвитку компетентностей, які зумовлюють якість опрацювання інформації, зниження конфліктності та протистояння маніпулятивним впливам. Визначено ймовірні причини низької

результативності зусиль середовища, спрямованих на розвиток когнітивних настановлень.

Ключові слова: когнітивні настановлення; інформаційна безпека; впливи; освітнє середовище; громадянська компетентність.

Iryna V. Zhadan

PhD in Psychology, senior researcher, Head of the Laboratory
for Psychology of Youth Political Behavior,

Institute of social and political psychology, NAES of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

ORCID ID 0000-0001-5274-574X

Iryna_zhadan@ukr.net

**INFORMATION SECURITY OF THE ENVIRONMENT
AS A FACTOR OF DEVELOPMENT OF YOUTH CIVIC
COMPETENCIES**

The relevance of the research topic is defined by the social demand for the creation of an educational environment that is most approximate to the standards of safe and favorable to the development of youth civic competencies.

The purpose of the present research was the detection of specifics of the impact of information safety of the environment on the development of youth civic competencies.

The research **methods** are: for the detection of the specifics of cognitive attitude of youth author's version of the method of semantic differential was used; for the detection of the specifics of the impact of social environment on the development of cognitive attitudes of the youth – author's questionnaire. for the detection of the causation of civic competencies of youth by the specifics of cognitive attitude – methods of correlation and cluster analysis.

Results. Two levels of analysis of causation of the youth civic competencies development are defined: 1) the level of development of cognitive attitude that ensures the ability to counteract negative information impact; 2) the compliance of the impact of the social environment to safety requirements. As the results of the research, the specifics of cognitive attitude of future teachers to the critical analysis of the situation, to the rational evaluation of the information, to the reflexive analysis of the situation. The indicators of civic competencies that create clusters with indicators of cognitive attitudes are defined. The tendencies of causation of development of values, motivation, and attitude components of civic competencies by the level of development of cognitive attitude of individual to rational analysis of information, critical analysis of situation and reflection.

The conclusion: the social environment, in general, and educational environment, in particular, do not promote adequately the development of civic competencies that cause the quality of processing of information, a decrease of the number of conflicts, and counteraction to manipulative impact. Possible causes of low

effectiveness of efforts of the environment, aimed at the development of cognitive attitude.

Keywords: cognitive attitude; information safety; impact; education environment; civic competency.

Постановка проблеми. Громадянська компетентність зумовлює якість соціальної взаємодії та ефективність участі особистості і спільноти в соціально-економічних процесах. Саме тому вона віднесена до ключових компетентностей молоді, а створення умов для її розвитку – одне із важливих завдань сучасної освіти (Шевчук, 2018). Тому проблема визначення соціально-психологічних чинників розвитку громадянської компетентності є вкрай актуальною.

Національна стратегія розбудови безпечного і здорового освітнього середовища в Новій українській школі (схвалена указом Президента України від 25 травня 2020 року, №195/2020) ґрунтується на необхідності набуття учнями компетентностей, які уможливають безпечну і ненасильницьку взаємодію в різних сферах життя. Умовою формування таких моделей взаємодії, як зазначається в концепції, є розбудова освітнього середовища, яке гарантує психологічну, соціальну та інформаційну безпеку.

У безпечному середовищі простір обміну інформацією захищений від неякісної інформації, від нагнітання страхів і тривоги, маніпулювання свідомістю, агресивної риторики тощо (Ясвин, 2020). Безпека особистості визначається, з одного боку, сукупністю умов середовища і впливів суб'єктів взаємодії (окремі особи, групи, спільноти), а з другого – рівнем опрацювання інформації і здатністю запобігати її негативним впливам.

Соціальне середовище загалом і освітнє зокрема продукують дискурси, які конституують, конструюють реальність і змінюють ідентичності. За такого підходу видається прийнятним визначати середовище розвитку громадянської компетентності як простір соціальної взаємодії, репрезентований дискурсом громадянськості та практиками, що зумовлюють розвиток якостей і кваліфікаційних характеристик суб'єктів.

У контексті проблеми психологічної протидії негативним інформаційним впливам на особистість можна виокремити два рівні аналізу зумовлення розвитку громадянської компетентності молоді: 1) ступінь сформованості особистісних якостей та здатностей, які забезпечують адекватне сприймання, аналіз та оцінювання інформації та 2) відповідність впливів соціального середовища вимогам безпеки.

Метою представленого дослідження було визначення особливостей впливу інформаційної безпеки середовища на розвиток громадянських компетентностей молоді.

Згідно з розробленою та емпірично верифікованою раніше соціально-психологічною моделлю розвитку громадянської компетентності (Жадан, 2020) набуття молоддю громадянських компетентностей, як і прийняття рішення щодо готовності застосовувати їх і діяти відповідним чином, визначається, зокрема, *когнітивними настановленнями* особистості щодо сприймання, оцінювання і рефлексії інформаційних повідомлень, а також особливостями впливу середовища (пропозиції дискурсу щодо цілей, цінностей та смислів і прийнятних практик громадянськості).

Уявлення про рівень сформованості когнітивних настановлень молоді можна скласти за результатами емпіричного дослідження соціально-психологічних чинників розвитку громадянської компетентності майбутніх педагогів. Вибірка, на якій проводилося дослідження, перспективна для побудови прогностичних моделей, позаяк когнітивні настановлення майбутніх педагогів є продуктом теперішніх впливів середовища і водночас підґрунтям для просування пропозицій і практик освітнього середовища в найближчому майбутньому. Для визначення особливостей когнітивних настановлень молоді застосовувалась авторська версія методики семантичного диференціала; для виявлення особливостей впливів соціального середовища на розвиток когнітивних настановлень – авторський опитувальник; для з'ясування зумовленості громадянських компетентностей молоді особливостями когнітивних настановлень – методи кореляційного і кластерного аналізу. Загалом у дослідженні взяли участь 370 респондентів – студентів педагогічних вишів з різних регіонів країни.

Конструюючи дослідницький інструментарій, ми виходили з того, що найбільш значущими для розвитку здатності громадян розрізняти негативні інформаційні впливи і протидіяти їм є когнітивні настановлення:

- *на критичний аналіз ситуації* (використання звичного алгоритму верифікації інформації – на протигагу прийняттю інформації, що підтверджує власні припущення, як достовірної; прагнення до виявлення причинно-наслідкових зв'язків);
- *на раціональне оцінювання інформації* (виокремлення маніпулятивної складової; визначення мети появи інформації тут і тепер; недовіра до інформації, яка апелює до емоцій);
- *на рефлексивний аналіз ситуації* (гальмування прагнення до швидких рішень; аналіз власних емоцій, оцінок, помилок, з'ясування їх причин; оцінювання відповідності ситуації власним мотивам і цілям).

Отримані результати дослідження дають змогу скласти уявлення про особливості виокремлених когнітивних практик майбутніх педагогів.

Зокрема, виявилось, що близько 40% респондентів схильні довіряти інформації, якщо вона відповідає їхнім очікуванням; 75% опитаних мають проблеми з визначенням надійності джерела інформації, а кожен п'ятий узагалі не має потреби у верифікації інформації. Близько 70% студентів вважають, що люди не мають бажання виявляти причинно-наслідкові зв'язки між явищами суспільного життя. Тож питання про відповідність когнітивних настановлень майбутніх педагогів на критичний аналіз інформації критеріям компетентності видається риторичним.

Не вселяє оптимізму і рівень сформованості настановлень на раціональне оцінювання інформації: близько 40% опитаних схильні вважати, що інформації, яка апелює до емоцій, можна довіряти, і не замислюються про те, чому ця інформація була оприлюднена саме тепер і кому це вигідно. Понад 60% респондентів визнають, що сприймають інформацію, не розрізняючи факти і коментарі.

Аналіз даних щодо настановлень на рефлексивний аналіз ситуації дає підстави для висновку про їхню дискретність, що виявляється в невідповідності рефлексивних настановлень і рефлексивних практик респондентів. Так, переважна більшість опитаних (89%) погоджуються з тим, що робота над помилками є обов'язковою умовою успішності спільних дій і водночас визнають (76%), що рідко аналізують свої помилки, ставлення та емоції. Близько 84% респондентів вважають, що не можна довіряти тим, хто обіцяє все і швидко, 58% – убачають причини помилкових рішень саме в прагненні розв'язати проблеми якнайшвидше. Утім, це не заважає 43% опитаних стверджувати, що більшість суспільних проблем насправді мають прості рішення (не погоджуються із цим менше ніж 30% опитаних). Менш як 18% студентів схильні оцінювати відповідність ситуації власним мотивам і цілям, а кожен другий визнає, що зазвичай спочатку діє, а потім шукає пояснення, навіщо йому це було потрібно.

Усе викладене свідчить про низький рівень розвитку компетентностей майбутніх педагогів, які зумовлюють якісний аналіз ситуації взаємодії, раціональне оцінювання загроз і деструктивного потенціалу інформації, виокремлення маніпулятивних впливів і прогнозування їхніх наслідків.

На етапі конструювання соціально-психологічної моделі громадянської компетентності ми припускали, що окремі її компоненти взаємопов'язані і недостатній рівень сформованості одних компетентностей може позначатися на розвитку інших. Результати емпіричного дослідження підтверджують це припущення. Застосування кластерного аналізу дало нам змогу виокремити показники громадянських компетентностей, які групуються в кластери навколо

показників когнітивних настановлень особистості, а також кластери показників когнітивних настановлень різних типів. Так, зокрема:

- використання звичного алгоритму верифікації інформації утворює кластер з цінностями солідаризації; мотивацією залучення (індивідуальні інтереси / спільне благо) та активності (матеріальні цілі / нематеріальні); способами досягнення (прийнятні/неприйнятні); з толерантністю до невизначеності (гарантований успіх як умова залучення);

- когнітивні настановлення на верифікацію інформації утворюють кластер з настановленнями на виокремлення маніпулятивної складової в інформаційному повідомленні;

- настановлення на виявлення причинно-наслідкових зв'язків утворюють кластер з мотивацією залучення (раціональна/ірраціональна); практиками активності (цінності законності); мотивацією досягнення (орієнтація на спільний інтерес чи індивідуальне благо); соціальною відповідальністю; ставленням до крайніх оцінок;

- настановлення на недовіру до інформації, що апелює до емоцій, утворюють кластер з цінностями співробітництва;

- настановлення на раціональне оцінювання інформації – з цінностями підзвітності, співробітництва (відвертість/закритість); мотивацією досягнення (співвідношення індивідуальних і групових цілей); настановленнями на рефлексивний аналіз ситуації; з усвідомленням своєї здатності виступати причиною змін; практиками соціальної відповідальності; соціальною довірою; толерантністю до невизначеності;

- настановлення на швидке розв'язання проблем утворюють кластер з орієнтацією на індивідуальний інтерес / спільне благо; мотивацією залучення (раціональна/ірраціональна); способами активності (прийнятні/неприйнятні); детермінацією цілей активності (внутрішня/зовнішня).

Між показниками всередині кластерів виявлено кореляційні зв'язки різних рівнів. Найбільш стійкими (на рівні $P \leq 0,001$) виявилися кореляції:

- між когнітивними настановленнями на критичний аналіз ситуації та мотивацією активності (прийнятні/неприйнятні способи обстоювання інтересів);

- між когнітивними практиками аналізу ситуації (застосування алгоритму аналізу) та мотивацією досягнення (баланс індивідуальних і групових цілей) і настановленнями на виявлення причинно-наслідкових зв'язків;

- між настановленнями на рефлексивний аналіз ситуації (прагнення/відмова від швидких рішень) та мотивацією активності (законні/незаконні способи обстоювання інтересів).

На основі узагальнення результатів кластерного і кореляційного аналізу виявлено тенденцію щодо зумовленості розвитку ціннісних, мотиваційних та ставленнєвих компонентів громадянської компетентності рівнем сформованості когнітивних настановлень особистості на раціональний аналіз інформації, критичний аналіз ситуації та рефлексію. Ось кілька фрагментів матриці інтеркореляцій, які підтверджують виявлену тенденцію:

– схильність вважати достовірною інформацію, яка підтверджує власні припущення, корелює з домінуванням цінностей справедливості над цінностями законності ($P \leq 0,001$);

– респонденти, які не можуть визначити ступінь надійності джерел інформації, достовірно частіше ($P \leq 0,001$): переживають страх і тривогу через інформаційні впливи в умовах загроз (у цьому випадку – пандемії); захищаючи свої інтереси, діють ситуативно; мотивують відмову від громадянської активності браком часу;

– невміння розрізняти факти і коментарі достовірно корелює із ситуативною громадянською участю; респонденти достовірно частіше не готові працювати на спільне благо без винагороди ($P \leq 0,001$);

– толерантне ставлення до конспірологічних інтерпретацій виявляється в осіб, які охоче долучаються до протестних акцій ($P \leq 0,001$).

Варто також наголосити на виявлених особливостях настановлень респондентів щодо відверто неякісної інформації (такої, що обмежує права та свободи особистості, нагнітає тривогу, провокує конфлікти тощо). Виявилось, що менше ніж 45% майбутніх педагогів вважають, що громадянам дозволено все, що не заборонено законом (готовність до прийняття незаконних обмежень); 43% поділяють думку про те, що лише через суперництво і протистояння можна щось змінити на краще (не погоджуються із цим 27%); 60% опитаних підтверджують, що під час карантину в соціальних мережах активно поширюється неправдива інформація, водночас 46% майбутніх педагогів вважають, що коли б влада свідомо не нагнітала страх і тривогу, вдаючись до надмірних заборон, українці значно менше дотримувались би правил карантину (не поділяють таку думку менше ніж 28% майбутніх педагогів).

Узагальнюючи викладене, можемо констатувати, що принаймні один із суб'єктів взаємодії в освітньому середовищі – майбутні педагоги – не лише не готовий якісно опрацювати інформацію, а й налаштований позитивно ставитися до неякісної інформації, а отже, і вдаватися до дестабілізаційних впливів задля досягнення ситуативних цілей (як-от обмеження законних прав і свобод, нагнітання тривоги, страху тощо).

Середовище соціальної взаємодії формує простір можливостей для особистості, застосовуючи систему *обмежень* (нормами, правилами, приписами, оцінками, звичаями), *сприянь* (заохоченням, залученням,

схваленням, підтримкою, визнанням, вшануванням), *мотивувань* (спонуваннями, роз'ясненнями, висвітленням, уточненням, аргументуванням, підкріпленням). Практикуючи ті чи ті інструменти, середовище спрямовує особистість до прийняття бажаних для нього цінностей та цілей, формування настановлень і ставлень, мотивації активності і залучення, а відтак – до розвитку громадянських компетентностей певного рівня.

Щоб визначити особливості впливу середовища на розвиток громадянських компетентностей, що зумовлюють якісне опрацювання інформації, здатність до протидії негативним інформаційним впливам та утвердження практик взаємодії, які відповідають критеріям безпеки, ми розробили опитувальник на основі виокремлених показників когнітивних настановлень. Респондентам пропонувалося оцінити, у який спосіб соціальне середовище реагує на окремі практики взаємодії.

Отже, на переконання респондентів, соціальне середовище схвалює і мотивує: суперництво і протистояння; прийняття на віру інформації без належного обґрунтування і документального підтвердження (спираючись на думки авторитетів і власні припущення); віру в існування простих рішень складних проблем; водночас практики критичного ставлення до інформації середовищем найчастіше обмежуються (табл. 1, 2).

Таблиця 1

Практики взаємодії, які соціальне середовище, на думку респондентів, переважно підтримує (схвалює чи мотивує), у %

Зміст взаємодії	Середовище			Важко відповісти
	обмежує	схвалює	мотивує	
➤ суперництво і протистояння	28,4	16,0	44,8	10,8
➤ прийняття як достовірної інформації, що підтверджує власні припущення	18,6	40,2	20,6	20,6
➤ довіра до інформації, яка надходить від авторитетних осіб чи джерел	12,4	47,9	19,6	20,1
➤ виявлення причинно-наслідкових зв'язків	9,3	46,4	35,1	9,3
➤ розрізнення фактів і коментарів	7,2	49,5	37,6	5,7
➤ перевірка достовірності інформації	10,8	44,3	41,2	3,6
➤ розпізнавання маніпулятивної складової інформації	36,7	52,1	29,9	11,3
➤ віра в існування простих рішень складних проблем	11,3	39,7	38,1	10,8

Таблиця 2

Практики взаємодії, які соціальне середовище, на думку респондентів, переважно обмежує, у %

Зміст взаємодії	Середовище			Важко відповісти
	обмежує	схвалює	мотивує	
➤ критичне ставлення до будь-якої інформації	42,3	29,9	16,0	11,9
➤ винесення суджень про події і людей на основі власних відчуттів і переживань	41,8	24,2	17,0	17,0

Попри те, що середовище підтримує прагнення виявляти причинно-наслідкові зв'язки, розрізняти факти і коментарі, перевіряти достовірність інформації і розпізнавати її маніпулятивну складову, відповідні практики і настановлення не були інтеріоризовані і не стали звичними для молоді.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи викладене, можемо констатувати таке:

– соціальне середовище загалом і освітнє зокрема не сприяють належним чином розвитку компетентностей, які зумовлюють якісне опрацювання інформації, зниження конфліктності та протистояння маніпулятивним впливам. Більше того, окремі впливи середовища радше деструктивні (наприклад, схвалення і мотивування протистояння та обмеження критичного ставлення до інформації);

– низьку результативність зусиль середовища, спрямованих на розвиток когнітивних настановлень, можна пояснити: а) конфліктом інтересів (і освіта, і влада прагнуть бути авторитетними і негативно сприймають критичні коментарі), б) недостатнім рівнем сформованості когнітивних настановлень і практик педагогів; в) зацікавленістю окремих агентів впливу в підтриманні низької компетентності і конфліктності суспільства, що дає їм змогу просувати власні інтереси; г) недосконалістю форм сприяння і способів мотивування до засвоєння практик роботи з інформацією.

Найбільш перспективними для створення безпечного освітнього середовища видаються зусилля, спрямовані: а) на підвищення рівня громадянської компетентності педагогів і батьків; б) на уточнення і розширення переліку соціально-психологічних компетентностей, які мають бути сформовані в освітньому процесі, та розроблення методичних рекомендацій щодо їх розвитку. Окрему увагу слід звернути на засвоєння молоддю алгоритмів опрацювання інформації та визначення відповідності її вимогам безпечного середовища.

Список використаних джерел

Жадан І. В. (2020). Соціальне середовище як чинник розвитку громадянської компетентності: емпірична модель дослідження. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 45(48), 50–58. Взято з [https://doi.org/10.33120/ssj.vi45\(48\).141](https://doi.org/10.33120/ssj.vi45(48).141)

Шевчук, Т. Є. (2018). Громадянська компетентність як елемент формування особистості майбутніх фахівців. *Young Scientist*, 4.1 (56.1), 85–88.

Ясвин, В. Я. (2020). Формирование теории среды развития личности в отечественной педагогической психологии. *Психология. Журнал ВШЭ*, Т. 17, № 2, 295–314. DOI: 10.17323/1813-8918-2020-2-295-314

References

Shevchuk, T. Ye. (2018). Hromadianska kompetentnist yak element formuvannya osobystosti maibutnix fakhivtsiv [Civic competence as an element of personality formation of future specialists]. *Young Scientist*, 4.1 (56.1), 85–88. (in Ukrainian)

Yasvin, V. A. (2020) Formirovaniye teorii sredy razvitiya lichnosti v otechestvennoy pedagogicheskoy psikhologii [Formation of the theory of the environment of personality development in domestic pedagogical psychology]. *Psikhologiya. Zhurnal VESh*, Vol. 17, № 2, pp. 295–314. doi: 10.17323/1813-8918-2020-2-295-314 (in Russian)

Zhadan, I. V. (2020). Sotsialne seredovyshche yak chynnyk rozvytku hromadianskoi kompetentnosti: empirychna model doslidzhennia [Social environment as a factor of civic competence development: an empirical model of research]. *Scientific Studios on Social and Political Psychology*, 45(48), 50–58. (in Ukrainian)